

ARKEOLOGI I NORR 16

ARKEOLOGI I NORR 16

2017

ARKEOLOGI I NORR 16

Institutionen för idé- och
samhällsstudier

UMEÅ
UNIVERSITET

Omslagsbild: Ornerat föremål med fågelmotiv påträffat vid undersökningarna i Kaptensdalen, Medelpad. Foto: Läns museet Västernorrland, Härnösand.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige.
Hemsida: <http://www.arkeologi.norr.se>

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist
Brödtexten är satt med Garamond 10/12
och rubriker med Arial Narrow

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

UmU tryckservice, Umeå universitet
Umeå
2017

Innehåll

Per H. Ramqvist

Förordv

Frida Palmbo

Öberget - nya rön om boplatsgropar i klapper1

Kalle Sognnes

Maritime motiver i steinalderens bergkunst i Midt-Norge 25

Joakim Wehlin

Gravar och identitet i bronsålderns periferi 55

Per H. Ramqvist

Om äldre gravskick i det norrländska kustområdet..... 87

Ola George

Kaptensdalen - en rituell våtmark under järnåldern 111

Lars Liedgren & Per H. Ramqvist

Medeltida gårdar i Böle by, Lövånger 135

Förord

Återigen kommer en hel del nyheter med ett flertal nya analyser som vrider och vänder på äldre synsätt och material. Det gäller inte minst *Frida Palmbo* som presenterar analyser från sju undersökta anläggningar på Öberget i Nederluleå. De tillhör den mycket svårfångade fornlämningstypen ”grop i klapper” och ligger 50-70 m ö.h. En stor majoritet av dem finns i det norrbottniska kustnära området. Tidigare forskning har inte ägnat särskilt mycket tid åt dessa, då man slentrianmässigt antagit att de varit förrådsgropar för säl eller fisk. Men vid en räddningsundersökning gavs Norrbottens Museum möjlighet att undersöka sju anläggningar. Lämpligt material för datering påträffades ej, men andra analyser kunde göras som visar närvaro av betulin (björknäver) samt fett från landlevande däggdjur i de flesta gropar. Andra gropar innehöll också ämnen som tyder på rök, varför en rimlig tolkning blir att man rökt ett landlevande djur, lindat in en ”stek” i näver samt grävt ned det i ett klapperstensfält för förvaring och kommande behov. Naturligtvis kan andra förnödenheter, t. ex. torkat kött också ha förvarats på liknande sätt. Groparna ligger på det relativt branta Öberget som utgjort en skärgårdsö i flera tusen år varit en ö och ända in på 1400-talet. Detta gör dem svåra att strandlinjedatera. Människorna som brukat förråden har behövt proviant när man under perioder kanske ägnat sig åt fiske och säljakt, eller som författaren föreslår; förvarat bytet av fågelfånget i väntan på hemtransport.

Tröndelagsområdet är mycket speciellt genom sitt mångfacetterade fornlämningsbestånd under i stort sett hela förhistorien. Inte minst gäller det hållbilderna av vilka det inte bara finns många och stora lokaler, de finns också under lång tid - från jakt- och fångsttraditionens mesolitiska och neolitiska figurer till jordbruksbefolkningens bilder från bronsålder och äldsta järnålder. Om vi jämför det med Bottenhavssidan av Skandinavien är skillnaden stor. Där återfinns endast den neolitiska jakt- och fångsttraditionens bilder. Än så länge måste tilläggas, med tanke på de sensationella nya fynd som presenterades i Arkeologi i Norr 15 med stolpbyggda bronsåldershus vid Umeälvens mynning. Det finns med allra största sannolikhet liknande bebyggelse också i Mellannorrlands kustland med tillhörande bronsåldersristningar. Här får vi dock lita till den kommande generationen arkeologer. *Kalle Sogndes*

tar utgångspunkt i de stora Hammer- och Evenhus-lokalerna belägna i inre Tröndelag. Två berömda hållristningslokaler med figurer från jakt- och fångsttraditionen, men även med så kallade jordbruksristningar. Det överlägset vanligaste motivet på jakt- och fångsttraditionens paneler är älgen, men i det inre av Tröndelag förekommer relativt ofta även val, marin sjöfågel och skepp. Författaren diskuterar lokalernas skillnader utifrån dels kronologiska aspekter där paneler dominerade av älgar är äldre och de med båtar möjligen är yngre och dels utifrån sociala aspekter omfattande olika klaner med skilda "totembilder", etc. Eftersom de berörda lokalerna, liksom andra i Tröndelag, uppvisar såväl jakt- och fångstbilder som jordbruksbilder, diskuteras också den svåra frågan om dessa traditioners samspel.

Joakim Wehlin vidgar vårt bronsåldersperspektiv genom att presentera och diskutera nygjorda ^{14}C -dateringar från främst Dalarna, men också några från Hälsingland. I hans undersökningsområde, liksom på många andra nordliga håll är bronsåldersboplatser en "bristvara", men ett par i Borlängeetrakten är kan dateras till äldre bronsålder. Notabelt är att av de tre daterade rösen med brända ben hamnar två i yngre bronsålder och ett i romartid. Tre så kallade fångstmarksgravar från Dalarna har daterats till romartid och samstämmer väl med tidigare kända dateringar från Norrlands södra inland. Författaren kopplar samman bronsåldersrösen med jordbruket, samtidigt som det inom undersökningsområdet finns jakt- och fångstgrupper. Den yngre bronsåldern i Dalarna framstår som en intressant period med ett flertal till stora delar komplexa och outredda samspel.

Per H. Ramqvist behandlar ett snarlikt tema som Wehlin, dvs vilka nya frågeställningar som väcks när man får nya dateringar av ett tidigare svårdaterbart material. I hans fall gäller dateringarna framför allt några kuströsen i Ångermanland och Västerbotten. Det ges också en bakgrund genom att flera relativt nyligen undersökta stenålders- och bronsåldersgravar presenteras. De äldre rödockragravarna är alltid diskreta och står i bjärt kontrast till de många gånger monumentala kuströsen som vanemässigt kallas bronsåldersrösen. Författaren framlägger en hypotes om att de första rösen anläggs redan i samband med att de äldsta jordbruksinslagen dyker upp längs kusten, dvs under senneolitisk tid. Nya dateringar visar också att brandgravskicket uppträder mycket tidigt i rösen, redan under bronsålderns period

I-II. Få dateringar föreligger ännu, men de visar dock att den ”gamla sanningen” måste revideras, dvs att manslånga kistor tillhör äldre och kremeringarna yngre bronsålder. Möjligen ska hela skeendet förskjuts ”ett hack” bakåt i tiden, så att manslånga kistor dominerar i rösen under senneolitikum; att äldre bronsåldern har både brandgravar och skelettgravar och att den yngre bronsålderns rösen och stensättningar domineras av brandgravar. Det rimmar bättre med den magra empirin.

Riksintressområdet Kvissle-Nolby i Medelpad är arkeologiskt och från en kulturmiljösynpunkt en riktig pärla. Platsen bjuder besökare på det mesta från hela järnåldern och medeltiden. Många decenniers ibland heta diskussioner har förts om var en ny E4 söderut från Sundsvall skulle dras. Beslutet blev slutligen att lägga den i västra kanten av riksintresseområdet för att undvika största delen av fornlämningsmiljön. Av flera horribla förslag var detta hyfsat godtagbart. En av de arkeologiska undersökningarna i samband med nybyggnationen ägde rum i den så kallade ”Kaptensdalen” som *Ola George* vid Länsmuseet Västernorrland presenterar i sin artikel. För första gången i en mellannorrländsk järnåldersmiljö framkom något som man måste tolka som en offerplats/kultplats i anslutning till en våtmark. I den gamla våtmarken påträffades en rad föremål som normalt inte förekommer på till exempel boplatser. Här fanns hela åtta järnaxor, bronsmycken och bålplatser i och vid våtmarken. Det fanns förvisso också föremål och anläggningar som är mer normala på boplatser såsom brynen, bränd lera, skörbränd sten, härdar och något stolphål. De flesta säkert daterade föremålen hamnar i yngre järnålder, medan de flesta ¹⁴C-daterade anläggningar hamnar i romartid och i viss mån folkvandringstid. I Sydskandinavien förekommer offer i våtmarker under främst romartid och folkvandringstid. De flesta av dessa är dock offrade krigsbyten, där förlorarnas materiel deponerats och inaktiverats efter lokala och regionala strider. Intressant i Kaptensdalen är dock att offer fortsatt ända in i vikingatiden. Jag ber läsaren särskilt observera omslagsbilden och figur 15 i Georges artikel. Om bronsornamentet vrids ett kvarts varv medurs, blir det då inte en parafras på Tyr och Fenrisulven som gestaltats på brakteaten från Trollhättan?

I volymens sista artikel presenterar *Lars Liedgren & Per H. Ramqvist* resultatet av delundersökningarna på två medeltida intilliggande gårdar i Böle i Lövånger. Den ena undersökningen ingår i forskningsprogram-

met ”Recalling the past” som drivs av Silvermuseet i Arjeplog. Delar av gårds lämningen kallad ”Brattåtern” har undersökts tidigare och vid besök av den påträffade författarna den andra gårds lämningen. De båda gårdarna kan dateras till 1200-1500-talet och förutom röjningsrösen, källargropar, mm, har två respektive tre grunder för boningshus har karterats på båda lokalerna. Hustyperna går helt tillbaka på kända typer som i N Ångermanland börjar byggas under den yngre järnåldern. Jordbruksmarken ligger alldeles intill respektive gård. Jorden i Brattåtern är mycket mörk och välblandad, men saknade spår av årdar eller plog och har troligen varit spadbrukad. Förutom det klassiska lantbruket har man kompletterat med jakt på säl och småvilt. Och naturligtvis fiske, men som vanligt gäddar oss nästan alltid fiskbenen trots finmaskig vattensällning. Det måste helt enkelt förklaras med att fiskens återanvändes i t. ex. gröpe till grisarna, e. dyl. Ett återkommande fenomen är att vi finner hemslaget tegel nära botten av spisarna. Så även i Böle liksom tidigare konstaterats vid undersökningarna på Arnäsbacken norr om Örnsköldsvik. Jämfört med andra undersökta medeltida gårdar mellan Örnsköldsvik och Skellefteå (Arnäsbacken, Ön och Björnsbyn) urskiljer sig Böle genom sin ringa mängd av ”importföremål”. Båda gårdarna i Böle synes ha en utpräglad agrar karaktär. Hur och varför, får vi återkomma till!

Hoppas du får en trevlig stund med *Arkeologi i Norr 16* och tror att artiklarna väcker en del nya frågor!

Per H. Ramqvist

Maritime motiver i steinalderens bergkunst i Midt-Norge

Kalle Sognnes

English summary

Rock art of the Northern Scandinavian tradition in Central Norway is dominated by images of cervids, especially elks. However, there was also a sub-tradition focusing on maritime motifs – whales, boats and aquatic birds. Images of whales are present at some small sites on the coast, but they are especially frequent at some sites around Hammer and Evenhus in the inner Trondheimsfjord area. The main panels at these sites are presented and analysed. It is argued that the motifs may be associated with different phases. For example, the elks may be associated with an earlier phase than the boats. An alternative interpretation is that the motifs may be associated with different groups that established as the fjord and inland areas began to be more extensively exploited. The groups may have met at these sites, and marked the land with their specific 'clan' symbols.

*Kalle Sognnes, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, 7491 Trondheim, Norway.
kalle.sognnes@gmail.com*

Bakgrunnen

Den nordlige bergkunsttradisjonen på den skandinaviske halvøy er dominert av dyremotiv – særlig elg, men også hjort og rein (eks. Gjessing 1932, 1936; Hallström 1938; Lødøen & Mandt 2009; Helskog 2012). Tilsvarende fokus finner vi også i bergkunsten i Finland og nordvestre Russland (eks. Kivikäs 2009; Savvatejev 1977, 1982) så vel som lengre øst på det eurasiatiske kontinentet (Martynov 1991). Lokale og regionale forskjeller i motivrepertoaret kan imidlertid identifiseres. Det samme gjelder måten figurene er tegnet på. Disse ulikhetene er synlige i et nord-sør så vel som i et øst-vest-perspektiv. Eksempelvis dominerer figurer med kroppsfylling i øst, mens "konturtegnete" figurer dominerer i vest. Store "naturalistiske" figurer forekommer særlig i nord, men er fraværende i sør. De aller fleste lokalitetene finnes i områder

Kalle Sognnes (f.1945). Professor em. Studier i arkeologi, geologi og etnologi. Mag. Art. ved Universitetet i Bergen. 1976 - 2003 ansatt ved Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim, dels ved DKNVS Museet/ Vitenskapsmuseet, dels ved Inst. for arkeologi og religionsvitenskap. Studier i Italia og USA. Har som arkeolog arbeidet bredt, fra neolitikum til 1800-tallet med vekt på jernalder og middelalder på Vestlandet og i Trøndelag i et landskapsperspektiv. Har i seinere år mest arbeidet med bergkunst i Midt-Norge, men også i Sverige og Mexico.

som kom opp fra havet i seinmesolittisk og neolittisk tid, men noen finnes på berg som kom opp allerede i tidlig mesolittisk tid (Gjessing 1945; Hesjedal 1994).

Langs kystene forekommer også marine motiv. Det gjelder særlig båter, som det er spesielt mange av i de to store konsentrasjonene av ristninger i Alta i Finnmark (Helskog 2012) og ved Nämforsen i Ångermanland (Hallström 1960; Lindqvist 1994). I den tredje store samlingen av ristninger fra steinalderen – i Vingen i Nordfjord – finnes det knapt båtfigurer (Lødøen & Mandt 2012). I Trøndelag og Romsdal/Nordmøre er det en tendens til konsentrasjoner av lokaliteter, men antallet ristninger på de enkelte lokalitetene er normalt relativt beskjedent. Selv om Trøndelag-konsentrasjonen når det gjelder antallet ristninger ikke kan sammenliknes med Vingen, Nämforsen eller Alta, må regionen likevel regnes blant de viktigere områdene for bergkunst i Norden, med et relativt stort antall ristninger tilhørende begge de to skandinaviske bergkunsttradisjonene.

Her er fokus lagt på den nordlige tradisjonen i Trøndelag, der sammensetningen av motivene som er representert i denne tradisjonen er annerledes enn det vi finner i Vingen, Nämforsen og Alta. Vingen domineres av flokker med hjortedyr mens Nämforsen har et stort antall elger og båter. Alta har også et stort antall ristninger som forestiller hjortedyr (elg og rein) sammen med båter, men her er det også mange menneskefigurer, og de ulike motivene opptrer ofte sammen i sceniske komposisjoner. Slike forekommer praktisk talt ikke i Trøndelag.

I undersøkelsesområdet (Romsdal, Nordmøre, Trøndelag, søndre Nordland) er det kjent omkring 700 bergbilder som kan regnes for å tilhøre den nordlige tradisjonen, fordelt på 43 lokaliteter. Ristninger er funnet på 34 av disse. Til sammen er det påvist ca. 260 figurer som forestiller hjortedyr. Lokalitetene med malte figurer domineres av elger, men det forekommer også noen fisker pluss en hval. I Europa er hvalfigurer først og fremst kjent fra de nordlige områdene (Bahn 2013), der den eurasiatiske taigaen møter Atlanterhavet. En stor andel av disse figurene, til sammen 87, er funnet i Midt-Norge. Videre er det per i dag kjent 112 fuglefigurer. Disse forestiller nesten utelukkende andefugler, som også er knyttet til vann og hav. 20 figurer forestiller fisker, mens seler knapt er representert i materialet.

Av båtfigurer er det kun kjent 51 eksemplarer. Dette er et forbau-

sende lavt antall tatt i betraktning av at Evenhus i Frosta gjennom flere tiår sto fram som den viktigste lokaliteten med båtfigurer av nordlig type i Norge (Gjessing 1936; Brøgger & Shetelig 1950). Siden 1935 har antallet kjente nordlige ristninger og malerier økt med omkring 350 %, men antallet båtfigurer kun har økt med 45 %. Til sammen utgjør de maritime motivene praktisk talt det samme antallet som hjortedyrene, med ca. 40% for hver av gruppene terrestriske og maritime motiver (inkludert sjøfugl).

Bortsett fra i Alta er båter generelt sjeldne på steinalderens bergkunstlokaliteter langs norskekysten. Dette gjelder også andre marine motiv. De fleste båtfigurene i Trøndelag finnes på kun to lokaliteter:

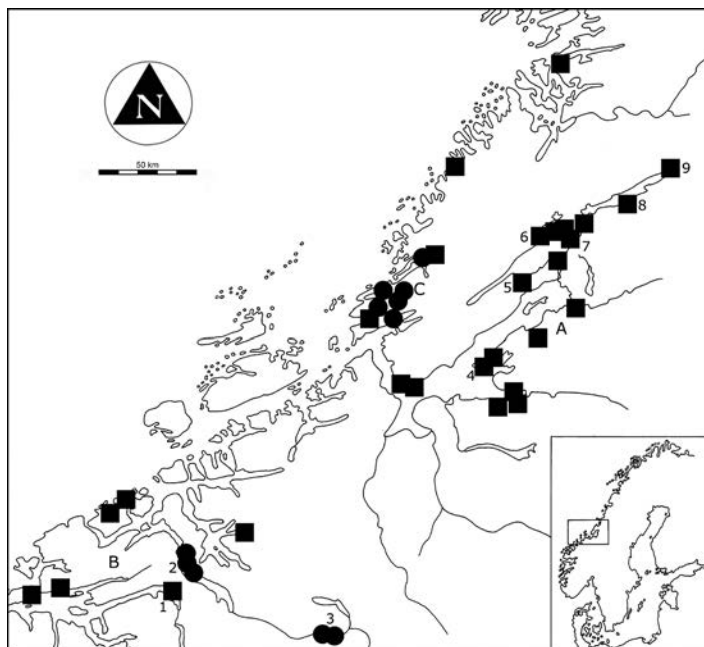

Fig. 1. Lokaliteter med bergkunst tilhørende den nordlige bergkunsttradisjonen i Trøndelag og Romsdal/Nordmøre. A: Trondheimsfjorden, B: Romsdal/Nordmøre, C: Fosenhalvøya; 1: Bogge, 2: Honnhammaren, 3: Nerhol, 4: Evenhus, 5: Selset, 6: Balda, 7: Balda, 8: Bolda, 9: Horjem; firkanter = ristninger, punkter = malinger.

Evenhus og Hammer (fig. 1). Også de aller fleste fuglefigurene finnes kun på to lokaliteter, henholdsvis Hammer og Hørdem. De fleste lokalitetene finnes rundt midtre og indre deler av Trondheimsfjorden. En mindre konsentrasjon av ristningslokaliteter finnes i Romsdal og Nordmøre. På Fosenhalvøya vest for Trondheimsfjorden er det en konsentrasjon av lokaliteter med bergmalerier.

Systematiske studier av den nordlige bergkunsten i Norge tok til i 1890-årene (Lossius 1896; Ziegler 1900). Lenge lå hovedvekten på dokumentasjon av de enkelte figurene og på klassifikasjon av disse basert på stilistiske kriterier (Engelstad 1934; Gjessing 1936; Bakka 1973; Simonsen 1974). Denne studien fokuserer på to lokaliteter ved Trondheimsfjorden: Evenhus og Hammer. Studier på dette nivået er forbausende få, men Gjessing (1935) kan sies å ha gjort en tilsvarende studie av hovedfeltet på Bardal i Steinkjer, men da med fokus på bronsealderristningene på dette komplekse feltet.

Bergbildene understreker det nære forholdet mellom mennesker og dyr som ble manifestert på visse steder der mennesker var fysisk til stede mens dyrene kun synes å ha vært symbolsk tilstede i form av bilder på berget (Sognnes 2013). Sett ut fra dette perspektivet var alle bergkunstlokaliteter møtesteder. Dette kan være en årsak til at vi normalt finner så få mennesker avbildet blant de nordlige ristningene sammenliknet med det vi møter innenfor den sørlige tradisjonen (eks. Hygen & Bengtsson 1999; Coles 2005). De sjeldne fremstillingene av mennesker kan derfor også være symbolske.

Kontekst

Kunnskap om og forståelse av bergkunstens rolle i samfunnet kan bare oppnås om den studeres innenfor sin samtidige kontekst – i praksis i form av landskap og materiell kultur. Gjennom det meste av steinalderen dominerte jakt, fangst og fiske langs norskekysten. Mye av forskningen har imidlertid vært konsentrert omkring pionerfasen i tidlig mesolittisk tid, ca. 11500–10200 BP da kysten først ble bosatt. En del store arkeologiske undersøkelser som har dekket flere perioder har vært gjort på kysten av Midt-Norge i senere år (eks. Bjerck 2008), men mye av det innsamlete materialet er ennå ikke bearbeidet. Løsfunn utgjør fortsatt det viktigste kildegrunnlaget for området rundt Trondheimsfjorden. Blant disse er flintøkser og -dolker av sørsandinavisk

opprinnelse, men de fleste redskapene er laget av lokale bergarter, for det meste ulike skifre.

Skiferredskaper ble brukt langs begge kystene av de nordlige delene av den skandinaviske halvøy (Søborg 1988; Baudou 1995) så vel som i Jämtland (Janson et al. 1962. Likhet i valg av råmateriale og redskapenes form, tyder på at det var kontakter tvers over halvøyen. Eksistensen av bergkunst i det samme området kan tolkes tilsvarende. Ristninger og malerier funnet på de enkelte lokaliteter og felt er imidlertid så ulike at dette på sin side må tolkes som uttrykk for avgrenset kontakt mellom enkeltgrupper (Sognnes 2016. I indre deler av Nord-Sverige var det vanlig med redskaper laget av kvartsitt (Forsberg 1994), men langs norskekysten er slike redskaper uvanlige.

Den visuelle kulturen i Nord-Skandinavias neolitikum var dominert av dyremotiv med fokus på noen få arter. Dette gjelder først og fremst i bergkunsten. Vi finner de samme motivene som små skulpturer, men også knyttet til skiferredskapene (Gjessing 1945; Edvinger 1993; Sognnes 2008). Dyremotiv og geometriske mønstre er risset inn på

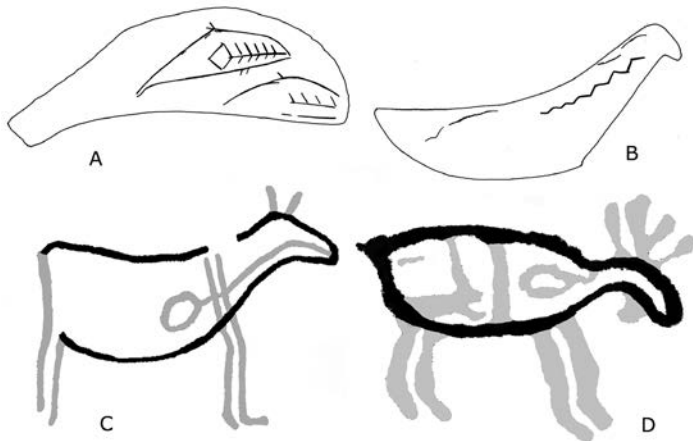

Fig. 2. Skiferkniver fra Teksdal i Bjugn (A) og Nunfjord i Åfjord (B) og elgbilder fra Evenhus i Frosta (C) og Glösa i Krokom, Jämtland.

kniver og spisser; samtidig som knivene kan være formet som fisk, fugl og/eller hval. Figur 2A viser en skiferkniv fra Teksdal i Bjugn som har hvalfigurer risset inn på begge sider av bladet (jfr Hallström 1938:243). Som den er presentert her, likner kniven i seg selv på en hval. På andre kniver er skaftenden formet som et mer eller mindre realistisk dyrehode. Skaftet på figur 2B fra Nunfjord i Åfjord kan oppfattes som å ende i et stilisert fuglehode, og kniven som helhet kan oppfattes som en stilisert fugl. Snur vi kniven en opp-ned finner vi at den også likner en hval med markering av ryggfinnen ved overgangen mellom skaft og blad. Dette, men svakere aksentuert, finner vi også på kniven fra Teksdal.

Tilsvarende sammensmelting mellom dyr og redskapsformer finner vi også blant helleristningene, som figur 2C fra Evenhus i Frosta (Gjesing 1936). Grunnsegmentet i denne tegningen, som her er spesielt fremhevet, viser stor likhet med omrisset av kniven fra Nunfjord. Som bilde av en hval er imidlertid dette segmentet ufullstendig. Det kan også ses som en ufullstendig båt med et elg- eller fuglehode i framstevnen. Figur 2D er en kalkering av en elgfigur fra Glösa i Krokom, Jämtland (Hallström 1960). Fjerner vi linjene som markerer gevir og bein samt det indre kroppsmønsteret, finner vi at grunnsegmentet er en fugleliknende figur med et tydelig markert nebb og en kort stjert. Men samtidig kan vi også her ane at det er formet som en båt.

I en studie av neolitikum på Vestlandet i Norge kom Bergsvik (2006) frem til at halvøyen Stad på 62° N dannet grensen mellom ulike etniske grupper, der den nordlige gruppens materielle kultur var karakterisert av en utstrakt bruk av skiferredskaper. På ytterkysten nord for Stad finnes noen få, spredte helleristningslokaliteter med maritime motiv, fra Søbstad og Rødsand på Nordmøre i sør til Reppen på Namdalskysten i nord samt Vistnesdalen og Rødøya ved munningen av Vefsnfjorden (disse er ikke med på fig. 1). De fleste maritime motivene finnes imidlertid rundt midtre og indre del av Trondheimsfjorden, der det tilsynelatende er heller sparsomt med samtidige boplasser (Stebergløkken 2008).

Motivene

I tillegg til hjortedyrene omfatter ristningene i Trøndelag også andre landdyr som bjørn og bever, trolig også hare og rev og kanskje orm.

Antropomorfe figurer forekommer, men er sjeldne. I tillegg kommer en del geometriske mønstre (Gjessing 1936; Hallström 1938; Bakka & Gaustad 1975; Bakka 1988). De fleste feltene domineres av hjortedyr, men flere felt domineres av hvaler og fisker. Sammen med båter og sjøfugl danner disse en distinkt maritim undertradisjon innenfor den nordlige bergkunstradisjonen.

Størrelsen på hjortedyrene varierer mellom 20 cm og mer enn 4 m i lengde. Dyr som er tegnet med en sammenhengende konturlinje, er klassifisert som "naturalistiske", mens andre er mer "skjematiske" (fig. 3). De fleste er imidlertid tegnet som et sett av minst to separate kroppssegmenter (Sognnes 2010, 2016). Kroppen har ofte et indre linjemønster, men det er normalt en konsekvens av måten dyrene er tegnet på. Disse forskjellene i tegnemåte er i litteraturen referert til som ulike stiler (Gjessing 1936; Hallström 1938; Simonsen 1974).

Elger er representert på de fleste feltene, mens rein og hjort kun forekommer på noen få felt. På Bogge i Nesset er det imidlertid en stor flokk med små dyr som trolig forestiller hjorter. En reinfigur ved

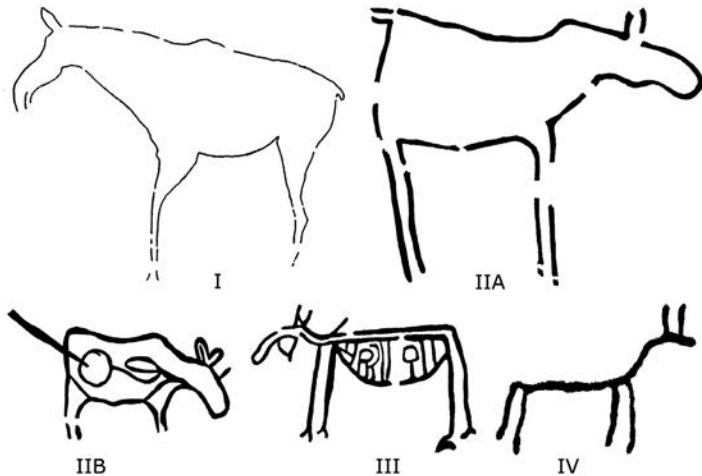

Fig. 3. Elgristninger fra Midt-Norge tegnet i ulike stiler.

Fig. 4. Fiskefigurer på Selset (Kvennavika) i Inderøy (etter Gjessing 1936).

Bølaelven ved Snåsavatnet sto lenge frem som en kontrast til dette – som den ensomme reinen (Sognnes 2001). Ristninger som forestiller bjørner er svært sjeldne i denne regionen. Det samme gjelder andre pattedyr.

Niser (tumlare) er fortsatt vanlige langs kysten så vel som i Trondheimsfjorden. Som regel er det bare ryggfinnen og deler av ryggen som er synlige, men i blant er hele dyret over vannet. Med et visst unntak for hvalfigurene, er de fleste dyrefigurene karakterisert ved mangel på bevegelse. Dette gjelder mange av dyreristningene i Nord-Skandinavia og Hallström (1938:259) antok at en samling fiskefigurer i Kvennavika på Selset i Inderøy (fig. 4) gjenga døde fisker som opprinnelig var plassert på berget.

Tatt i betraktning hvilken rolle fisk spilte i dietten til steinalderens fangstfolk langs norskekysten – slik det går frem av undersøkelser av boplasser – er antallet fiskefigurer som er påvist i bergkunsten forbausende lavt. Det er vanskelig også å identifisere hvilke arter som er avbildet, men laks og kveite (hellefisk) synes å være representert. Lengden på fiskene varierer mellom 20 og 165 cm. Seler, som også ble konsumert i steinalderen, er påvist på Rødøya i Alstahaug (Gjessing 1936). Størrelsen på hvalfigurene varierer mellom 20 cm og 6 m i lengde. Figur 5 viser en gruppe med hvaler og fugler på feltet Hammer VII i Steinkjer (Bakka 1988). Som hjortedyrene, er de fleste hvalene tegnet med omrisslinje, mens luffer og, en sjelden gang halen, er tegnet som en linje.

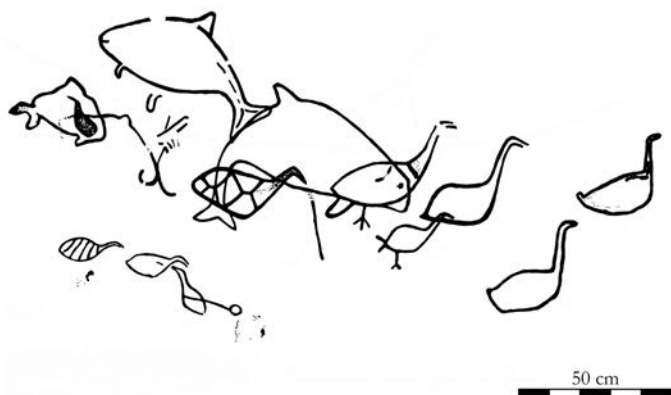

Fig. 5. Hval- og fuglefigurer på Hammer VII i Steinkjer (etter Bakka & Gaustad 1975).

På Hammer er det også mange fuglefigurer. De fleste av disse er tegnet med omrisslinje, men relativt mange har indre linjemønster bestående av parallelle linjer (Bakka 1988). Det er normalt ikke mulig å identifisere hvilke arter som er representert. Størrelsen på fuglefigurene varierer mellom 20 og 70 cm. På Horjem ved indre ende av Snåsavatnet er det så langt bare påvist fugler. Gjennom det meste av steinalderen utgjorde denne innsjøen den innerste delen av Trondheimsfjorden.

Med få unntak synes båtfigurene, som alle er konturtegnet, å ha rektangulært skrog. For- og akterstavn rager opp over skroget, som enkelte ganger er delt inn i to eller tre seksjoner av loddrette linjer (fig. 6). Horisontale linjer gjennom deler av skroget forekommer også. På mange av ristningene likner toppen av forstavnen et fuglehode og akterstavnen fuglens stjert. Relingslinjen kan være konveks, noe som bidrar til styrke inntrykket av båten som en symbolsk fugl som flyter på vannet (Hallström 1938:328; Sognnes 1996:40). Slik kan man også oppleve å se sjøfugl som flyter på vannet i lav motsol. Fuglebåtene i Trøndelag står i kontrast til de mange båtfigurene ved Nämforsen og i Alta (Hallström 1938; Helskog 1985), der forstavnen ofte er formet som et elghode, men også i Alta forekommer båter med fuglehodestevner (Helskog 2012:136f).

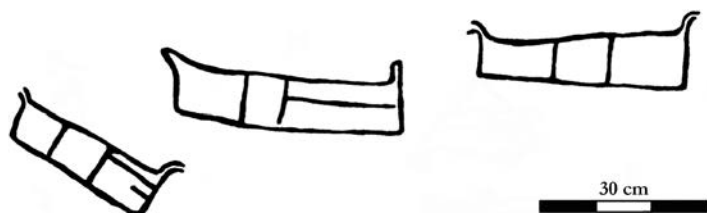

Fig. 6. Båtfigurer på Hammer VIII (etter Bakka 1988).

I dag samler flokker av trekkfugler seg vår og høst i våtmarks-områder ved indre ende av Snåsavatnet, som ligger i forlengelse av Trondheimsfjorden. Dette var trolig også tilfelle i neolitikum. Fuglefigurene på Horjem, som ligger i dette området, kan trolig knyttes til forekomsten av vår- og høstbeitende gjess og andre andefugler. Fiskene på Selset har en tilsvarende plassering nær et tradisjonelt viktig fangstområde for flyndre.

På tilsvarende måte kan vi knytte feltene på Søbstad og Reppen til hvalfangst i nærliggende fjordarmer. Små hvalfigurer er plassert inne i to båter på Evenhus, mens vi på Vasstrand (Sandhalsen i Åfjord) finner rester av en jaktscene der to mennesker om bord i en båt synes å jakte på en hval (fig. 7). Både båt og hval er delvis overmalt av en elgfigur. Th. Petersen (1932) merket seg en del av furene, men klarte ikke å identifisere båten, trolig på grunn av lav. Jaktscenen ble først identifisert mer enn et halvt århundre senere (Sognnes 1994a; jfr. Lindgaard 2009).

Kort tid etter istidens slutt forlot trolig små grupper av mennesker kontinentet over det nå oversvømte "Doggerland", krysset Norskerenna og dro videre nordover langs norskekysten. For å kunne gjøre dette og nå det golde, fjerne landet i nord, måtte de ha sjødyktige båter. En avansert og spesialisert maritim tilpasning var en forutsetning for at denne kysten kunne bosettes og ressursene der utnyttet (Bjerck 1994, 2007). Uten egnete båter kunne man ikke overkomme de lange strekningene, men båter var også nødvendige for å skaffe tilveie den daglige føden, som i den første tiden i overveiende grad må ha bestått av marine ressurser.

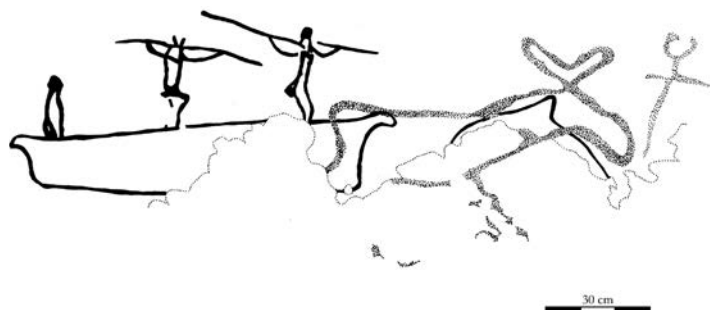

Fig. 7. Hvalfangst avbildet på Vasstrand, Åfjord. Ristningene er delvis dekket av en malt elgfigur (etter Sognnes 1994a; Lindgaard 2009).

De tidlige ristningsfasene domineres av dyremotiv og da særlig hjortedyr. Marine dyr forekommer, men er relativt få. I Midt-Norge, som er fokus for denne studien, er det imidlertid en uvanlig høy frekvens av slike motiv. De fleste lokalitetene i regionen er små, men fire lokaliteter fraviker dette mønsteret – Evenhus, Holte og Hammer ved Trondheimsfjorden og Bogge ved indre del av Romsdalsfjorden. Bogge-lokaliteten inneholder bare noen få hvalfigurer (Gjessing 1936) og inngår derfor ikke i den videre diskusjonen. Det samme gjelder Holte, der bare to av omkring ett hundre ristninger representerer mulige maritime motiv (Møllenhuis 1968; Sognnes 1981). Bardal, som ligger nær Hammer har også et stort antall ristninger, men de fleste av disse tilhører den sørlige ristningstradisjonen fra bronsealderen samtidig som mange av de nordlige ristningene på denne lokaliteten i dag er ufullstendige som følge av omfattende forvitring (Gjessing 1936; Hallström 1938).

Det videre fokuset ligger derfor på Hammer og Evenhus. Begge lokalitetene består av flere felt, som alle opprinnelig lå i nærheten av samtidig strand med gode landingsmuligheter for båter. Evenhus-feltene lå nær østenden av en øy omtrent midt i Trondheimsfjorden som i løpet av bronsealderen ble knyttet til fastlandet (Sognnes 1994b:42). Hammer-feltene lå ved en strandrygg, en val, med en bukt på hver side vendt mot henholdsvis nordøst og sørvest og som var beskyttet av en bergrygg i sørøst (Bakka 1988:16). Basert på den

postglasiale landhevingen kan maksimumalderen for de øverste feltene på Hammer settes til seinmesolitikum omkring 5400 BP, mens feltene på Evenhus ikke kom opp fra havet før omkring 3700-3600 BP, dvs. ved begynnelsen av bronsealderen (Sognnes 2003). Begge lokalitetene representerer møtesteder mellom ulike undertradisjoner innenfor den nordlige bergkunsten.

Hammer

På Hammer ble det første helleristningsfeltet kjent for vel hundre år siden (Rygh 1909). Feltet, i dag kalt Hammer I, som finnes på et bratt, nærmest loddrett berg, består av to parallelle “friser”; en øvre rekke med fuglefigurer som helt siden oppdagelsen har blitt regnet for å tilhøre den nordlige bergkunstradisjonen og en nedre rekke med hester og båter som representerer en sen fase innenfor den sørlige tradisjonen. Senere er det påvist en isolert elgfigur et stykke til siden for og litt høyere enn resten av ristningene (Bakka 1988). I dag er det kjent omkring 20 helleristningsfelt på Hammer. Disse danner to hovedgrupper som ligger i ulike høyder over havet, men det finnes også enkeltliggende felt. Bakka (1988:31) nivellerte ristningene på Hammer VI i den øvre gruppen til å ligge mellom ca. 36,5 og 37 m o.h., mens den nedre gruppen ligger ca. 5 m lavere. Til sammen er det kjent omkring 320 enkeltristninger. Rundt 240 av disse kan klassifiseres som nordlige.

Tabell 1 viser variasjonene med hensyn til hvilke motiv som er representert på de enkelte feltene. Noen felt inneholder kun en ristning og følgelig kun ett motiv. Der flere motiv er representert, dominerer normalt ett motiv, eksempelvis båter på Hammer VIII og hvaler på Hammer VI og XIII. Videre dominerer fugler på Hammer V. Dette feltet består av flere grupper, og fuglene dominerer de fleste av disse (fig. 8).

Hammerlokaliteten totalt er også dominert av fuglefigurer. I tillegg til de allerede nevnte motivene, forekommer også enkelte menneskefigurer, men sammen med noen geometriske mønstre inngår disse ikke i den videre analysen (tab. 1). Hammer V er ett av seks felt langs fjellfoten i nordvestkant av gårdens innmark. Fire av disse, Hammer IV, V, VI og VII, danner en samlet gruppe. Hammer IX og X finnes på lave berg som stikker opp over terrassen foran disse feltene. Hammer

Tab. 1. De viktigste motivene som er representert på Hammer og Evenhus.

FELT	ELG	BJØRN	HVAL	FISK	BÅT	FUGL
Hammer I	1					11
Hammer IV						1
Hammer V	7	1	1	2		44
Hammer VI	1		7		2	10
Hammer VII			4			10
Hammer VIII	1		2		5	1
Hammer IX			1		1	
Hammer XIII			8			2
Hammer XIV	2		3		1	(1)
Hammer XV						8
HAMMER	13	1	26	2	9	89
Evenhus I	2				1	
Evenhus II	4					
Evenhus III	3				1	
Evenhus V	6				26	
Evenhus VI	4					
Evenhus VII					4	
EVENHUS	20				36	

I finnes også ved fjellfoten, men noen hundre meter lengre nordøst, og enda lengre mot nordøst er et felt med hvalfigurer på nabogården Skjevik nær grensen mellom de to gårdene. Hammer XII-XIV finnes på en bergrygg midt ute i dyrket mark. Hammer VIII ligger et stykke vest for de øvrige feltene.

Ristningene på Hammer V (fig. 8) kan deles inn i seks grupper. Fugler dominerer i to av de større gruppene (A og D). Elleve fugler danner en rekke i nedre høyre del av gruppe D. Den lille gruppe B består kun av fuglefigurer. Fotspor finnes i gruppene C og D. Dette motivet regnes for å tilhøre den sørlige bergkunsten, og en båtfigur tilhørende samme ristningstradisjon inngår i gruppe C. I denne gruppen finner vi at tre ulike motiv er plassert direkte oppå hverandre. Gruppe E domineres av elger, men inneholder også fugler. De største

Fig. 8. Kalkering av ristningene på Hammer V (etter Bakka 1988).

elgene er nesten to meter lange. Disse er dessverre skadd som følge av forvitring (Bakka 1988:23). Fiskene forekommer i gruppene A og D. Gruppe F, som ikke er med på figur 8, inneholder fugler sammen med noen korsliknende symboler. I tillegg til disse motivene, rommer Hammer V også noen uvanlige geometriske symboler.

Disse gruppene med ristninger kan ha blitt laget ved ulike anledninger, men så langt har det ikke vært mulig sikkert å avgjøre hvilke ristninger som er eldst eller yngst. Forvitringen indikerer imidlertid at de store elgfigurene kan være de eldste. Fuglene i denne gruppen må da være yngre. Nye grupper og enkeltristninger kan ha blitt føyd til etter hvert som risterne beveget seg lengre bort fra de store elgene. På Hammer VII synes fuglene å være laget etter hvalene. En tilsvarende situasjon finner vi på Hammer VI, der også båtfigurene synes å være hogd over hvalene.

Da Hammer VI ble oppdaget, var berget dekket av sedimenter, som Bakka (1988:23, jfr. 1975:15) identifiserte som marine avsetninger. Disse sedimentene kan også ha dekket Hammer VI og delvis Hammer V, men de nevnte fotsporene og en båt av bronsealdertype viser at store deler av Hammer V må ha ligget utildekket i hvert fall gjennom deler av bronsealderen. Fugler og hvaler dominerer på disse og andre høytliggende felt, mens, hvaler dominerer på de lavereliggende feltene, der fugler knapt er representert.

Hovedmotivene kan representere ulike faser i produksjonen av ristningene. Elgfigurene på Hammer V tilhører i tilfelle den eldste fasen da det ble laget ristninger nær bergets søndre ende (til høyre på fig. 8), som vender mot en annen retning enn resten av berget, der det også finnes spredte elgfigurer. Den midtre delen av berget er dominert av fuglefigurer, men her forekommer også noen antropomorfe figurer og en ufullstendig bjørn, et motiv som er svært uvanlig i Trøndelag.

Fasen som domineres av elgfigurer ble trolig fulgt av en fase dominert av hvalfigurer, mens båter og fugler tilhører seinere faser. Nye grupper av ristninger kan gradvis ha blitt føyd til i retning mot fjellfoten. Hvalfigurer dominerer på Hammer VI og VII, som ligger bare noen få meter fra den indre enden av Hammer V (Bakka & Gaustad 1975; Bakka 1988). Overhogging av eldre ristninger var vanlig på Hammer V, der de er representert i samtlige grupper. Også på flere av de andre feltene er ristninger hogd over hverandre.

Evenhus

Ristningene på Evenhus ble funnet i 1917 og ble undersøkt av Th. Petersen (1926) med supplerende undersøkelser av Gjessing (1936). Totalt er det kjent rundt 120 ristninger (inkludert groper fra lokaliteten), fordelt på 7 felt av ulik størrelse. Disse ligger alle like i bakkant av en tidligere, langgrunn strand omkring 750 m fra nåværende strandlinje. Omkring halvparten av ristningene finnes på Evenhus V. Feltene ligger mer konsentrert enn på Hammer og kan sammenliknes med den øvre gruppen der. På Evenhus er det imidlertid relativt sett flere overhogginger.

Lokaliteten finnes på sørsiden av Frostaneset, som strekker seg langt ut i Trondheimsfjorden og deler fjorden i to. Feltene ligger tett sammen innenfor en diameter på omkring 20 m. Også her er det motiver tilhørende begge ristningstradisjonene. Gjennom et halvt hundreår utgjorde båtfigurene på Evenhus den største kjente samlingen av slike ristninger i Norge og ble brukt til å illustrere det maritime aspektet ved de nordlige ristningene (eks. Brøgger & Shetelig 1950).

Evenhus V består av en stor og en liten gruppe med ristninger (= Gjessing grupper IV og V) sammen med en isolert båtfigur noen meter nedenfor gruppe V (Gjessing 1936). Feltet ligger på vestsiden av en lav, men markert bergknaus. På østsiden av denne knausen er det lille feltet Evenhus VI, mens Evenhus VII ligger i bergets forlengelse mot nordøst. Rett overfor Evenhus V, på den andre siden av en grunn, smal kløft er Evenhus II, mens Evenhus I ligger på slakt berg i indre ende av denne kløften. Evenhus III, som befant seg på en stor, muligens utsprengt stein, synes i dag å være tapt.

De viktigste motivene på Evenhus er elger, hvaler og båter, som alle er representert på Evenhus V. Kun elgfigurer er funnet på samtlige felt (tab. 1). Evenhus IV har bare groper, mens Evenhus I har en båt av karakteristisk sørlig type. Spredte groper finnes på Evenhus V, der det også er flere ringfigurer. Normalt ville disse også blitt ansett for å høre til den sørlige tradisjonen, men to grupper av konsentriske ringer finnes inne i en båt av nordlig type. Furene i den største av disse er smalere og grunnere enn de kraftige furene båten er tegnet med (Gjessing 1936: 83, 93). Som fotsprene på Hammer V, kan disse ringfigurene være seinere tilføyelser.

Overhoggingene gjelder alle hovedmotivene. I nedre del av Evenhus

Fig. 9. Kalkering av ristningene på Evenhus V (etter Gjessing 1936).

V står en relativt stor elgfigur (fig. 9). De øvrige elgene er små og plassert perifert i forhold til denne. Hvalfigurene fyller mellomrommene mellom elgene, mens båtfigurene danner et bånd som går tvers over feltet samtidig som de tilsynelatende skjærer over dyrefigurene. To små hvalfigurer er plassert om bord i båter. Vi kan her ha å gjøre med sceniske fremstillinger av virkelige hendelser.

Den store elgfiguren kan være den første ristningen som ble laget på feltet. Sammen med de øvrige elgene kan den representere den eldste fasen da ristninger ble laget på Evenhus – da elgene symbolsk tok berget i besittelse. To store hvalfigurer (den ene ufullstendig) dominerer øvre del av feltet. De fleste hvalene finnes imidlertid i nedre del. En hval synes å være plassert delvis over den store elgen, og hvalene kan representere en sekundær fase, mens båtfigurene, som synes å være hogd over både elger og hvaler, kan representere en tredje, avsluttende fase da de eldre ristningene bevisst ble overhøyd og feltet fikk et nytt meningsinnhold. Som på Hammer synes båtfigurene å være formet som symbolske fugler.

Sammenlikninger

Hammer og Evenhus er de to største helleristningslokalitetene i Midt-Norge med både terrestriske og maritime nordlige motiv. De samme tre motivene – båter, hvaler og elger – spiller en viktig rolle på de to lokalitetene, som begge er dominert av maritime motiv. Den maritime tilknytningen understrekes ytterligere av svømmefuglene på Hammer. Dette motivet synes å mangle på Evenhus. Den sterke vekten på maritime motiv, skiller som nevnt ovenfor disse to lokalitetene fra de øvrige store lokalitetene i Midt-Norge, som Bogge, Holte og Bardal. Til tross for dette sterke maritime preget, er det ikke uten videre gitt at ristningsbergene var lokalisert i strandsonen da ristningene ble laget.

Ristninger av sørsandinaviske typer finnes på begge lokalitetene, hvilket betyr at feltene har ligget åpne og tilgjengelige etter steinalderens slutt. Ristningene som ble føyd til i bronsealderen er få og de eldre ristningene ser i alminnelighet ut til å ha blitt respektert. Bardal danner et påfallende unntak fra denne regelen, der store båtfigurer av sørlige typer med brede og dype furer bevisst ble hogd over eldre dyrefigurer (Gjessing 1936). Det virker som om disse ristningene markerer en bevisst, nærmest ikonoklastisk, ødeleggelse av de eldre ristningene

(Sognnes 2008). Båtfigurene på Evenhus V gir et tilsvarende, om enn mindre påfallende inntrykk. Beltet av båtfigurer som er plassert over ristningene som forestiller elger og hvaler, kan representere en tilsvarende ødeleggelse av meningsinnholdet for disse eldre ristningene. Men her er det tale om motiver som hører til samme ristningstradisjon.

Teoretisk kan hvert motiv her også representere en fase. Dette synes mest åpenbart for båtfigurene på Evenhus V og fuglefigurene på Hammer V sett i relasjon til elgfigurene. På begge feltene synes elgfigurene å representere den eldre fasen. Maksimumsdateringene for disse to feltene basert på den postglasiale landhevingen (Sognnes 2003) indikerer imidlertid at det kan være et langt tidsrom mellom feltene på Evenhus og de øvre feltene på Hammer, der de fleste båtfigurene på denne lokaliteten finnes.

Tar vi utgangspunkt i Bakkas (1975) tidlige datering av Hammer-ristningene sammenholdt med den seine maksimumsdatering for Evenhus, må det i tilfelle ha blitt laget båtfigurer av nordlig type i to diakront klart skilte faser. Disse båtfigurene er imidlertid så like at det er lite sannsynlig at ble laget slike figurer på Evenhus nesten to tusen år seinere enn på Hammer, særlig når man tar i betraktning at det nesten ikke er kjent båtfigurer ellers i regionen.

Dersom det er riktig at båtfigurene på Evenhus og Hammer er tilnærme samtidige, betyr det en datering av dette motivet til tidlig bronsealder, hvilket igjen betyr at Hammerfeltene ikke lå i strandsonen da ristningene ble laget. Det er her også av interesse at den ene fuglefiguren på Hammer VII (fig. 5) har et tilnærmet identisk indre mønster som en båtfigur på Hammer VI (jfr. Bakka 1988:pl. v), noe som kan ha betydning for datering av fuglefigurene. Videre antyder de sørlige ristningene som finnes på begge lokalitetene at disse var i bruk inn i bronsealderen.

I prinsippet kan nye ristninger ha blitt laget når som helst etter at det aktuelle berget kom opp av havet. Dette var Hallström (1936) inne på ved sin sortering av motivene i ulike stiler, noe som impliserte ulik alder for de aktuelle ristningene. Gjennom hele det aktuelle tidsrommet, ble det dannet nytt land mellom ristningsbergene og fjorden. Disse landskapstrekkene kan ha vært minst like viktige for lokaliseringen av ristningene som at de var plassert i eller like over tidevannssonen slik det har vært argumenter for blant generasjoner av norske arkeologer

(Gjessing 1936; Bakka 1975; Mikkelsen 1977; Helskog 1988, 2012; Ramstad 2000). Dette kan ha betydning også for tolkningen av hvilken rolle ristningene kan ha spilt i samtiden. Tørt land foran ristningsbergene gir muligheter for mennesker å samles, for å møte hverandre, men også for å møte dyrene som symbolsk er til stede på bergflatene. Dette ligger til grunn for mine videre refleksjoner omkring de aktuelle ristningenes rolle og betydning i samfunnet.

Tolkninger

Vi sorterer helleristninger og -malerier i kategorier som er meningsfulle for oss, men hvorvidt disse kategoriene var meningsbærende også for steinalderens mennesker er diskutabelt. Dette synes i stor grad ikke å være tilfelle for Australias urinnvånere (eks. Clegg 1987; McDonald 2013). Begrepene som danner rammer for de fleste tolkningene er skapt i nyere tid – ut fra nyere tids kilder (Tylor 1871; Frazer 1922; Eliade 1958) og det kan stilles spørsmål ved deres relevans for fortidens mennesker (Günther 2009). Likevel er enkelte kategorier så åpenbare at de står frem som gestalter (Adams & Adams 1991, Stebergløkken 2016). Disse må ha vært åpenbare også for steinalderens mennesker, eksempelvis de store ”naturalistiske” ristningene på Bøla, Bardal, Berg, Stykket og Bogge ved Trondheimsfjorden. De kan imidlertid også ha hatt dypere meningsinnhold. Før disse moderne begrepene kan brukes som grunnlag for tolkninger av dette spesifikke materialet må de gis nye meningsinnhold, slik det har blitt gjort for sjamanisme (Kehoe 2000; Bahn 2010) og totemisme (Wennstedt Edvinger 1993:70).

På et generelt nivå bør tolkninger av bergkunsten bygge på tilstedeværelse og frekvens for de ulike motivene, men også på hvordan motivene er utformet og på spredningen av lokaliteter og felt i et landskapsperspektiv. Den overordnede spredningen av den nordlige bergkunstradisjonen i Midt-Norge indikerer at den var plassert langs vandringsruter som fulgte kysten, men i enkelte områder, som i Trøndelag og nærliggende Jämtland også langs fjorder og daler (Sognnes 2002, 2016). Store lokaliteter som Hammer og Evenhus kan ha vært knyttet til steder der mennesker – familier, fangstgrupper, klaner osv. – kom sammen, mens de mindre feltene kan ha vært mer direkte knyttet til vandringsrutene, eksempelvis ved overganger mellom land og sjø, som Hell og Lånke ved munningen av Stjørdalen, men som

nevnt ovenfor også til viktige fangststeder, uten at det dermed er sagt at ristningene ble laget som ledd i fangstmagi.

Innenfor området som denne undersøkelsen omfatter, synes skikken med å merke landskapet med bilder og symboler på berg å ha begynt omkring den tiden da områdene rundt Trondheimsfjorden og Romsdalsfjorden ble mer ekstensivt utnyttet enn tidligere. Basert på tilgjengelig kildemateriale, synes dette å ha skjedd parallelt med at skiferbergarter ble tatt i bruk som råstoff til redskaper og våpen. Dette kan trolig knyttes til overgangen til en mer sedentær bosetning (Alsaker 2005), kanskje med etablering av ulike grupper ved kysten og i de indre fjordområdene – grupper som valgte å bruke ulike symboler for å markere sin tilstedeværelse i landskapet.

I mer enn et halvt århundre ble det hevdet at den nordlige bergkunsten representerte fangstmagi (Gjessing 1936; Simonsen 1958). I dag synes denne tolkningen å ha liten interesse, men Westerdahl (2005:34) understreker fangstmagi-aspektet i sine refleksjoner omkring kystlokaliseringen av det meste av denne bergkunsten. Han baserer sin tolkning på dikotomien mellom land og hav som finnes i seinere tiders maritime folkløse og ser tidevannssonen som en liminal agent. Denne antar han eksisterte allerede i mesolitikum i Skandinavia.

Forekomsten av marine motiv har vært trukket fram som uttrykk for økende vektlegging av utnyttelsen av marine ressurser (Lindqvist 1994:144f), men tatt i betraktning at den eldste bosetningen langs norskekysten primært må ha vært basert på utnyttelse av havets ressurser, virker denne tolkningen lite sannsynlig, noe som understøtter oppfatningen om at den nordlige ristningstradisjonen ikke direkte avspeiler levemåten. Det må ha vært andre årsaker til endringene i valg av motiver. Generelt er det i Midt-Norge hvalfigurene som markerer det maritime aspektet i bergkunsten. Båter, som må ha vært i vanlig bruk over hele regionen, ble normalt ikke avbildet – kanskje fordi de hørte dagliglivet til.

I tillegg til å tolke de nordlige ristningene som uttrykk for fangstmagi, så Gjessing de antatt stilistisk yngre ristningene som uttrykk for sjamanisme analogt med bergkunst i arktiske og sub-arktiske områder der sjamanisme ble praktisert. Ristninger eller malerier som kan antas å forstille sjamaner, er imidlertid svært få. En stor, konturtegnet mannsfigur på Lånke i Stjørdal bærer muligens en maske formet som

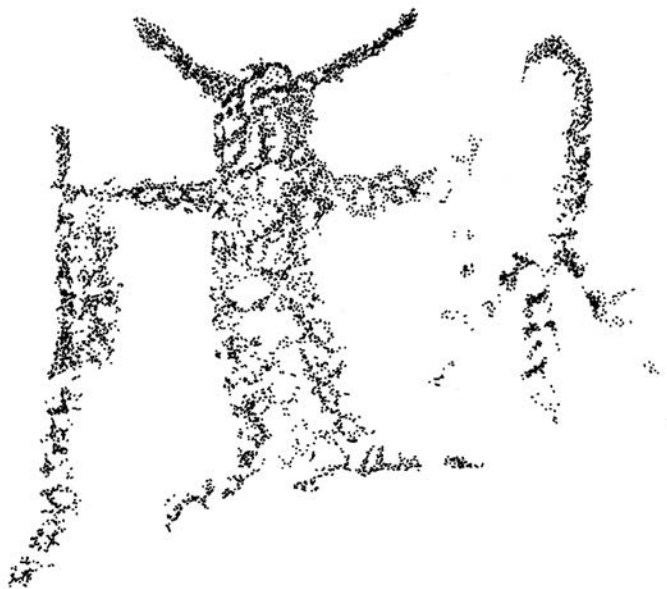

Fig. 10. Mulig sjaman på Nerhol i Oppdal, Sør-Trøndelag (forfatterens tegning).

et fuglehode (Sognnes 1996). To små, malte menneskefigurer som kan forestille sjamaner er funnet på Nerhol i Oppdal og på Honnhammaren i Tingvoll. Nerhol-figuren har to horn (fig. 10). Den holder i den ene hånden en stav og i den andre en trommeliknende gjenstand.

Noen geometriske motiv kan muligens identifiseres som fosfener eller entoptiske figurer, som på generelt grunnlag har blitt satt i sammenheng med sjamanisme (Grønnesby 1998; jfr. Clottes & Lewis-Williams 1996; Lewis-Williams 2002). I Midt-Norge er imidlertid slike motiv svært sjeldne, og denne tolkningen synes å være lite relevant. På generelt grunnlag har det også blitt argumentert sterkt i mot tolkningen av bergkunsten som uttrykk for sjamanisme (Helvenston & Bahn 2005; Bahn 2010).

Inntil nylig hadde animisme liten interesse som et rammeverk for tolkning av bergkunsten i Norge, men i seinere år har denne tolk-

ningen blitt trukket sterkere frem i den internasjonale diskursen (f. eks. Dowson 2009; Helvenston & Hodgson 2010). Slinning (2005) la vekt på at bergmaleriene i Telemark var plassert nær klipper og steiner som fra bestemte vinkler likner menneskehoder. Dette fenomenet er kjent også fra Finland (Lahelma 2008). Detaljstudier av felt og deres nærmeste omgivelser viser at også for plasseringen av ristninger kan slike spesielle trekk ved berget ha vært av betydning. Naturen selv kan ha formet linjer i berget som likner deler av omrisslinjer for dyrefigurer (Sognnes 2016). Menneskeskapte ufullstendige dyrefigurer gir enkelte ganger inntrykk av å være på vei inn i eller ut av berget. I slike tilfeller får vi mulige glimt av en animistisk forestillingsverden.

Som antydnet over, kan de ulike motivene representere ulike faser og perioder, men de kan også representere ulike grupper av mennesker analogt med stamme- og klansymboler som vi møter i nordamerikansk bergkunst. De store lokalitetene som Hammer og Evenhus, kanskje også Bogge og Bardal, der flere motiv er representert, kan representere steder der flere slike grupper kom sammen. Olsen (1994:45) observerte blant Altaristningene at terrestriske og marine motiv ofte overlapper hverandre og at båter med elghodestevner er vanlige. På bakgrunn av dette tolket han de ulike motivene som å representere mennesker som levde henholdsvis i innlandet og ved kysten. Kombinasjoner av ulike motiv ble tolket som ønskelige, laget med sikte på å overkomme konflikter mellom grupper og som uttrykk for solidaritet og forbindelser mellom kyst og innland. Hesjedal (1992) trakk en tilsvarende konklusjon for bergkunsten i Nord-Norge sør for Alta. Det trenger imidlertid ikke være ulike dyrearter, men måten figurene ble tegnet på, som identifiserte ulike grupper (Fuglestad 2009).

I et område der både terrestriske og marine motiv er representert, kan et totemistisk perspektiv på den nordlige bergkunsten virke rimelig. I teorien vil vi kunne indentifisere maritimt så vel som terrestrisk orienterte klaner: eksempelvis elgklaner mot hvalklaner og fugleklaner mot båtklaner. Totemisme synes å være av spesiell interesse for tolkningen av lokaliteter som Hammer og Evenhus, særlig når vi tar i betraktning rollene disse lokalitetene kan ha spilt som møtested. Totemisme som begrep er hentet fra nordamerikanske indianere (Lévi-Strauss 1963). Sammenhengen mellom klan og totem er imidlertid ikke entydig. Patterson-Rudolph (1990:xxii), som studerte bergkunst hos

Pueblo-indianerne i New Mexico, fant at klansymboler kunne være identiske fra stamme til stamme mens myter og seremonier derimot var kulturelt spesifikke.

Konklusjoner

Ved Trondheimsfjorden kan en eventuell elgklan være den eldste – den første som brøt med det tradisjonelle vandringsmønsteret langs kysten. Dette kan ha skapt behov for tilsvarende markering av marin tilhørighet for gruppene som fortsatte å utnytte kysten og fjordene. Ser vi på materialet ut fra dette perspektivet, finner vi at hvalfigurene er representert på de fleste av de små og spredte feltene langs kysten, der de også kan være det dominerende motivet. På de små lokalitetene ved Trondheimsfjorden mangler hvalfigurer nesten helt. Tegningen av disse to hovedsymbolene fulgte imidlertid ikke noen standardiserte prosedyrer; mange lokale varianter kan identifiseres (Sognnes 2010, 2016). Motivene kan tyde på en form for regional enhet, men variantene er knyttet til de enkelte lokalitetene, kanskje også til enkeltmennesker.

Ved indre Trondheimsfjord kan det seinere ha blitt etablert en fugleklan, men en ny tid var i emning, representert ved at jordbruket ble introdusert fra Sør-Skandinavia. Det var båten som mer enn noe annet motiv kom til å symbolisere bronsealderens sørskandinaviske sjøfarere (Kristiansen 2002). I Midt-Norge kom disse båtristningene til å markere regionen som en grensesone for den sør-skandinaviske agrare bronsealderkulturen vis-a-vis den ennå levende nord-skandinaviske fangstkulturen.

Bergkunsten som uttrykk for totemisme er imidlertid bare en av flere måter vi kan tolke de ulike motivene på. De kan også ses i et genderperspektiv. Hovedmotivene kan eventuelt identifiseres som mannlige eller kvinnelige, mens de sjeldnere motivene kan representere andre kjønn. Motivene kan også ha vært knyttet til ulike aldersgrupper, eller til møteplasser for grupper som besto av spesielt utvalgte medlemmer. Lokaliseringen av de større lokalitetene antyder imidlertid at i hvert fall disse var tilgjengelige for ulike grupper

Om det er korrekt av båtfigurene på Evenhus var de siste som ble laget på denne lokaliteten, gir det assosiasjoner til Bardal I, der mange nordlige ristninger ble overhøyd av sørskandinaviske båtfigurer i bronsealderen (Gjessing 1936; Hallström 1938; Sognnes 2008).

Overhoggingene på Bardal demonstrerer introduksjonen av et nytt symbolsystem, som representerte en ny æra. Båtfigurene på Evenhus kan representere en tilsvarende overtakelse av denne lokaliteten, men representerer disse også en ny æra? Valget av svar på dette spørsmålet styres av vår for-forståelse av den skandinaviske bergkunsten. Grunnlaget for denne ble lagt på 1800- og 1900-tallet. Figurene kan representere en overtakelse av ristningsbergene av en ny gruppe eller klan som brukte båter av karakteristisk nordlig type som symbol. Dette kan ha vært en ny klan bestående av fangstfolk, men tatt i betraktning at båten ble primærsymbolet for den ekspanderende jordbruksbefolkningen, med sine sterke forbindelser til Sør-Skandinavia, kan denne direkte sammenlikningen være tvilsom.

En alternativ hypotese er å se Trøndelag i neolitikum og overgangen til bronsealder som et omstridt landskap der ulike grupper laget sine spesifikke symboler langs fjorden. Deltakerne i denne ”diskursen” var ulike grupper av fangstfolk, men også jordbrukere. Ut fra dette perspektivet er det interessant at jordbrukernes tidlige bergkunst ble plassert et stykke borte fra fjorden, på Skatvalplataet tvers over fjorden fra Evenhus og i Stjørdalen (Sognnes 2001). Om det var bøndene som laget båtfigurene på Evenhus må vår tenkning omkring forholdet mellom fangstfolk og tidlige jordbrukere i hvert fall i denne regionen revideres.

Referanser

- Adams, W. Y. & Adams, F. W. 1991. *Archaeological Typology and Practical Reality. A Dialectical Approach to Artifact Classification and Sorting*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Alsaker, Sigmund K. 2005. Steinalderen. Landskapet blir landsdel: Fram til 1350. *Trøndelags historie* 1:16-105 (red. Bull, I.). Tapir akademisk forlag. Trondheim.
- Bahn, Paul G. 2010. *Prehistoric Rock Art: Polemics and Progress*. Cambridge.
- Bahn, Paul G. 2013. The Bangudae whales in the context of world rock art. *World Petroglyphs Research* 1:37-66.
- Bakka, Egil 1973. Om alderen på veideristningane. *Viking* 37:151-187.
- Bakka, Egil 1975. On shoreline dating of Arctic rock carvings at Hammer near Steinkjer in Nord-Trøndelag. *Arkeologiske skrifter fra Historisk Museum* 3:7-48. Bergen.
- Bakka, Egil 1988. *Helleristningane på Hammer i Beitstad, Steinkjer, Nord-Trøndelag*. Rapport arkeologisk serie 1988/7. DKNVS Museet. Trondheim.

- Bakka, Egil & Gaustad, Fredrik 1975. *Helleristningsundersøkelser 1974 i Beitstad, Steinkjer, Nord-Trøndelag*. Rapport arkeologisk serie 1974 8. DKNVS Museet. Trondheim.
- Baudou, Evert 1995. *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. Höganäs.
- Bergsvik, Knut A. 2006. *Ethnic Boundaries in Neolithic Norway*. British Archaeological Reports International Series 1554. Oxford, Archaeopress.
- Bjerck, Hein B. 1994. Nordsjøfastlandet og pionerbosetningen i Norge. *Viking* 57:25-58.
- Bjerck, Hein B. 2007. Mesolithic coastal settlements and shell middens? in Norway. *Shell Middens in Atlantic Europe* (eds. N. Milner & O. E. Craig & G. N. Bailey) sid. 5-30. Oxford.
- Bjerck, Hein B. (red.) 2008. *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser. Ormen Lange – Nyhamna*. Trondheim.
- Brøgger, Anton W. & Shetelig, Haakon 1950. *Vikingskipene: deres forgjengere og etterfølgere*. Oslo.
- Clegg, John 1987. Human picturing behavior and the study of prehistoric pictures. *Rock Art Research* 4:29-35.
- Clottes, Jean & Lewis-Williams, David 1996. *Les chamanes de la préhistoire*. Paris.
- Coles, John 2005. *Shadows of a Northern Past. Rock Carvings of Bobuslän and Ostfold*. Oxford.
- Dowson, Thomas A. 2009. Re-animating hunter-gatherer rock-art research. *Cambridge Archaeological Journal* 19:378-387.
- Eliade, Mircea 1958. *Patterns in Comparative Religion*. New York.
- Engelstad, Eivind S. 1934. *Østnorske helleristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning serie B 26. Oslo, Aschehoug.
- Frazer, James G. 1922. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. London.
- Fuglestad, Ingrid 2009. *Phenomenology and the Pioneer Settlements on the Western Scandinavian Peninsula*. Göteborg.
- Gjessing, Guttorm 1932. *Arktiske helleristninger i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kul-turforskning serie B 21. Oslo.
- Gjessing, Guttorm 1935. Die Chronologie der Schiffdarstellungen auf den Felsenzeichnungen zu Bardal, Trøndelag. *Acta Archaeologica* 6:125-139.
- Gjessing, Guttorm 1936. *Nordnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning serie B 30. Oslo.
- Gjessing, Guttorm 1945. *Norges steinalder. Norske arkeologiske selskap*. Oslo.
- Grønnesby, G. 1998. Skandinaviske helleristninger og rituell bruk av transe. *Arkeologiske skrifter fra Universitetet i Bergen* 9:59-82.
- Günther, Helena 2009. Problem med schamanistiska tolkningar av de nord-fennoskandiska hållbilderna. *Fornvännen* 104:17-32
- Hallström, Gustaf 1938. *Monumental Art of Northern Europe from the Stone Age I. The Norwegian Localities*. Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Hallström, Gustaf 1960. *Monumental Art of the Stone Age from Northern Sweden*.

- Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Helskog, Knut 1985. Boats and meaning. A study of change and continuity in the Alta Fjord, Arctic Norway from 4200 to 500 B.C. *Journal of Anthropological Archaeology* 4:177-205.
- Helskog, Knut 1988. *Helleristningene i Alta. Spor etter ritualer og dagligliv i Finnmarks forhistorie*. Alta museum. Alta.
- Helskog, Knut 2012. *Samtaler med maktene. En historie om verdensarven i Alta*. Tromsø Museums skrifter 33. Tromsø.
- Helvenston, Patricia A. & Bahn Paul G. 2005. *Waking the Trance Fixed*. Shelbyville KY.
- Helvenston, Patricia A. & Hodgson, Derek 2010. The neuropsychology of 'animism': implications for understanding rock art. *Rock Art Research* 27:61-94.
- Hesjedal, Anders 1992. Veideristninger i Nord-Norge. Datering og tolkningsproblematikk. *Viking* 55:27-53.
- Hesjedal, Anders 1994. The hunters' rock art in northern Norway. Problems of chronology and interpretation. *Norwegian Archaeological Review* 27:1-14.
- Janson, Sverker & Björnstad, Margareta & Hvarfner, Harald 1962. *Jämtlands och Härjedalens historia. Arkeologisk inledning*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kehoe, Alice B. 2000. *Shamans and Religion. An Anthropological Exploration in Critical Thinking*. Waveland.
- Kristiansen, Kristian 2002. Langfærder og helleristninger. *In situ* 2000-2002:67-80.
- Kivikäs, Pekka 2009. *Suomen kalliomaalausten merkit. Kalliot, kuvakentät ja kuvamerkitykset*. Jyväskylä.
- Lahelma, Antti 2008. *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches of Interpreting Finnish Rock Paintings*. Iskos 15. Helsinki.
- Lévi-Strauss, Claude 1963. *Totemism*. Boston.
- Lewis-Williams, David 2002. *The mind in the cave*. New York.
- Lindgren, Britta 2004. *Hällbilder i norr*. Umark 36. Umeå.
- Lindqvist, Christian 1994. *Fångstfolkets bilder. En studie av de nordfennoskandiska kustanknutna jägarbällristningarna*. Theses and papers in Archaeology, New Series A5. Stockholm.
- Lindgaard, Eva 2009. Hellemaleri i faresonen. *Spor* 2009 2:44-46
- Lødoen, Trond & Mandt, Gro 2009. *The Rock Art of Norway*. Oxford.
- Lødoen, Trond K. & Mandt, Gro 2012. *Vingen. Et naturens kolasalmuseum for helleristninger*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning serie B 146. Trondheim.
- Lossius, Knut 1896. *Arkeologiske undersøgelser i 1896*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs skrifter 1896/8. Trondhjem.
- Martynov, Anatoly I. 1991. *The Ancient Art of Northern Asia*. Translated and edited by D. B. Shimkin and E. M. Shimkin. Urbana/Chicago.
- McDonald, Josephine 2013. Contemporary meanings and the recursive nature of rock art: Dilemmas for a purely archaeological understanding of rock art. *Time and Mind* 6/1:65-72.

- Olsen, Bjørnar 1994. *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Oslo.
- Patterson-Rudolph, Carol 1990. *Petroglyphs & Pueblo Myths of the Rio Grande*. Albuquerque.
- Petersen, Theodor 1926. Nye fund fra det nordenfjellske Norges helleristningsområde. *Finska fornminnesföreningens tidskrift* 26:24-44.
- Petersen, Theodor 1932. Hellemaalningene på Sandhalsan i Åfjorden. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs forhandlinger* 4:1-4.
- Rygh, Karl 1909. *En nyfunnen helleristning*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs skrifter 1909/8. Trondhjem.
- Savvateyev, Yuri A. 1977. Rock pictures petroglyphs of the White Sea. *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici* 16:67-86.
- Savvateyev, Yuri A. 1982. Rock pictures of Lake Onega. *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici* 19:27-48.
- Simonsen, Povl 1958. *Arktiske helleristninger i Nord-Norge 2*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning serie B 44. Oslo.
- Simonsen, Povl 1974. The rock art of Arctic Norway. *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici* 11:129-15.
- Slinning, Tore 2005. Antropomorfe klippeformasjoner og fangstfolks kultsted. *Mellan sten och järn* (red. Goldhahn, Joakim) Gotarc series C 59:489-501. Göteborg.
- Søborg, H. C. 1988. Knivskarpe grenser for skiferbruk i steinalderen. *Festskrift til Anders Hagen* (red. Indrelid, Svein & Kaland, Sigrid & Solberg, Bergljot). Arkeologiske skrifter fra Historisk Museum, Universitetet i Bergen 4:225-241. Bergen.
- Sognnes, Kalle 1981. *Helleristningsundersøkelser i Trøndelag 1979 og 1980*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Museet rapport arkeologisk serie 1981 2. Trondheim.
- Sognnes, Kalle 1994a. Engravings found on rock painting sites in Trøndelag, Norway. *International Newsletter on Rock Art* 9:5-7.
- Sognnes, Kalle 1994b. Ritual landscapes. Toward a reinterpretation of Stone Age rock art in Trøndelag, Norway. *Norwegian Archaeological Review* 27:29-50.
- Sognnes, Kalle 1996. Dyresymbolikk i midt-norsk yngre steinalder. *Viking* 58:25-44.
- Sognnes, Kalle 2001. When rock art comes into being. On the recognition and accept of new discoveries. *Rock Art Research* 18:75-90
- Sognnes, Kalle 2002. Land of elks – sea of whales. Landscapes of the Stone Age rock-art in central Scandinavia. *European Landscapes of Rock-Art* (eds. Nash, George & Chippindale, Christopher). Pp. 195-212. London and New York.
- Sognnes, Kalle 2003. On shoreline dating of rock art. *Acta Archaeologica* 74:189-209.
- Sognnes, Kalle 2008. Stability and change in Scandinavian rock-art. The case of Bardal in Trøndelag, Norway. *Acta Archaeologica* 79:230-245.
- Sognnes, Kalle 2010. Glösaristningene i norsk perspektiv. Kontakter mellom

- Jämtland og Trøndelag? *Fornvännen* 105:81-94.
- Sognnes, Kalle 2013. Encounters of different kinds: on presence in rock art. *Time and mind* 6/1:15-20.
- Sognnes, Kalle 2016. From where to why; some examples of rock art locations in Norway. *Expression* 12:61-66.
- Stebergløkken, Heidrun M. V. 2008. *Et stille møte mellom sjø og land. En stilistisk analyse av de marine veideristningenes motiver, sammenheng og tolkninger*. Masteroppgave i arkeologi ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) Trondheim.
- Stebergløkken, Heidrun M. V. 2016. *Bergkunstens gestalter, typer og stiler. En metodisk og empirisk tilnærming til veidekunstens konstruksjonsmåter i et midt-norsk perspektiv*. Doktoravhandling ved NTNU 2016:38. Trondheim.
- Tilley, Christopher 1991. *Material Culture and Text. The Art of Ambiguity*. London.
- Tylor, Edward B. 1871. *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*. London.
- Wennstedt Edvinger, Britta 1993. *Genus och djursymbolik*. Arkeologiska studier vid Umeå universitet 1. Umeå.
- Westerdahl, Christer 2005. Maritime cosmology and archaeology. *Deutsches Schifffahrtarchiv* 28:7-54.
- Ziegler, R. 1900. *Arkeologiske undersøgelser*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab skrifter 1900 7. Trondhjem.

